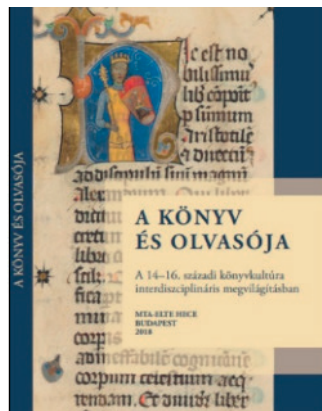


## A könyv és olvasója

*A könyv és olvasója. A 14–16. századi könyvokultúra interdiszciplináris megvilágításban.*  
Szerk.: Fábíán Laura – Lovas Borbála – Haraszti Szabó Péter – Uhrin Dorottya. Budapest,  
MTA–ELTE HECE, 2018. 305+XVI.

**A** *könyv és olvasója*<sup>1</sup> sokszínű tanulmánykötet: teret, időt és témát illetően széles merítéssel és az interdiszciplináris nézőpont megkívánta változatos módszertannal kalauzol végig a magyar középkori könyvtörténet újonnan felfedezett vagy új megvilágításba helyezett állomásain. Mindamellet, hogy számos pillanatfelvételszerű esettanulmányt tartalmaz, ezen tanulmányok szűkebb tárgyakon túl leírást nyújtanak kutatástörténeti előzményeikről is, tendenciákat, évszázadokon átívelő folyamatokat tárnak fel, vagy tágabb érvényű szempontrendszert alkalmaznak a források elemzéséhez és leírásához, mely azok adottságaitól, jellegétől függően a kötet valamennyi tanulmányában új adalékokkal szolgál tudományterülete módszertanához, sőt, az egyes tudományterületek együttműködéséhez is.



Középkori művelődéstörténetünkbe nyerünk betekintést a kötetet olvasva: a könyvtörténet egyszersmind kommunikáció-, befogadás-, kapcsolat- és oktatástörténet is, ahogy azt a kötet előszavában Monok István írja. A könyveknek ugyanis nemcsak a tartalma érdekes, hanem története, fizikai tárgyként való leírása is: a kodikológia egyfajta régészet. Ezt a szemléletet példázza az a fejezet is, melynek tanulmányai ugyanazt a kódexet (Egyetemi Könyvtár, Cod. It. 3) járják körül, s a modern idegen nyelvi filológián túl a kódex „életútja”, kézzelfogható jegyei, a nyelvtörténet, a műfaj- és művészettörténet és a történettudomány is jelen van benne.

Jelen írás röviden ismerteti a kötet valamennyi tanulmányát, irodalom- és műfajlemletről a materiális filológiáig, az Árpád-kortól a kora újkorig, margináliák, jegyzetelés, nyomtatás, prédikációk, lázkúrák, huszita iratok és középkori tananyagok, írott és festett legendák, királyi corvinák és császári szobrok témáját is érintve.

Az első fejezet a *Műfajok és befogadók* címet viseli. Kiss Farkas Gábor tanulmánya nyitja a kötetet, melyben a középkori didaktikus önkomentárok szerzői ént konstruáló és legitimáló – hiszen a korabeli felfogás szerint nem erkölcsös önmagunkról szólni –, autoritással felruházó jelleget öltésének folyamatát kíséri végig a késő középkori kézíratos és nyomtatott könyvkultúrában, számos példával

<sup>1</sup> A kötet tanulmányai előadás formájában a 2017. június 15–16-án rendezett, *A könyv és olvasója. A 14–16. századi könyvokultúra interdiszciplináris megvilágításban* című konferencián hangzottak el.

illusztrálva a szerzői önkomentárok funkcióit, illetve a tanítás során való felhasználását, mely egyúttal szöveghasználati mintát is kínál. A kommentárok háttérismereteket adnak át, interpretációs ösvényeket nyitnak, jelzik, hogy a szöveg méltó az olvasásra és integritásának megőrzésére, szókinccset adnak át, latin szavakat fejtenek ki népnyelven, összefoglalásokkal segítik a szövegben való tájékozódást, a forráshivatkozások pedig az auktoritást biztosítják, melyet a szerző utóbb magának tulajdonít: kanonikus igénnyel lép fel és hitelesíti magát. A szövegparafrázis abbreviációt és amplifikációt magában foglaló dialektikus folyamata a tanítás révén a humanista szövegprodukciónak és interpretációnak példája is a diákok számára.

Az önkomentár szerepének és jelentőségének évszázadokon és műfajokon átívelő bemutatása után a fókusz egy magyar nyelvemlék-kódexre kerül. Bartók Zsófia Ágnes azt vizsgálja meg, milyen műfaji párhuzamai lehettek az *Érdy-kódex*nek, melyek alapján valószínűsíthető, hogy szerzője nyomtatásra, gyors és széleskörű terjesztésre szánhatta művét, erre azonban nem volt lehetősége. Az *Érdy-kódex* összefüggő mű, mégis műfaji sokszínűséget mutat: beszéd-, legenda- és prédikációgyűjtemény, posztilláskötet,<sup>2</sup> perikópáskönyv<sup>3</sup> is; összeállításának célját magától a szerzőtől tudhatjuk meg. Előszavában hiányolja a magyar Bibliát, ezt pótolandó írja művét. Forrásai és mintaképei a reformáció előtti német perikópagyűjtemények, posztilláskötetek lehettek; alkalmazható rá a *plenarium* elnevezés is, mely evangéliumi perikópák és episztolák gyűjteménye az egyházi év szerint rendezve, prédikációkkal, illetve a mise szövegének egyéb részeivel kiegészítve. Leginkább devóciós magánolvasmány lehetett, hiszen kurzívja alkalmatlan a felolvasásra, s e mellett tanúskodik az is, hogy a népnyelven kinyomtatott plenariumok nagy népszerűségnek örvendtek a korabeli Európában; széles és vegyes olvasóközönségre számíthattak, a magyarországi viszonyoktól eltérően. A karthauziaktól pedig nem állt távol a nyomtatás, különösen, mivel az egyébként remeteként élők egyre több jogot szereztek lelkipásztori teendőik végzésére, s ennek céljából a korszakban több karthauzi kolostor mellett kápolna épült. Az *Érdy-kódex* megírása után tíz évvel, 1537-ben a pálosok már nyomtattak magyarul szerzeteseiknek, a Karthauzi Névtelen műve azonban nem juthatott el az alighanem tervezett és áhított nyomtatásig.

Gulyás Borbála tanulmánya Nádasdy Tamás latin nyelvű életrajzának és sírfeliratának változatait mutatja be, melyeket Szentgyörgyi Gábor, a nádor titkára állított össze, s melyek Istvánffy Miklós kézíratos, kompilált, többnyire latin nyelvű történeti szövegeket tartalmazó kötetében, illetve a nádor és felesége lékai szarkofágján maradtak fenn. A történeti szövegek kurzív írással szerepelnek az Istvánffy-féle kolligátumban, az életrajz és a sírfelirat azonban gondos tisztázat. A tanulmányban alapos, adatgazdag összefoglalást olvashatunk a kódex történetéről és fizikai jellemzőiről – datálását a vízjel és a papírtípus azonosítása is segíti –, és művészettörténeti-filológiai szempontból a síremlékről is.

<sup>2</sup> A *posztilla* szó a latin *post illa* (*verba textus*), vagyis „a szöveg e szavai után” kifejezésből ered, s valamely szentírási szakasz vagy könyv prédikációs célú magyarázatát jelenti. (Forrás: *Magyar Katolikus Lexikon*)

<sup>3</sup> *Perikópáskönyv*: a szentmise olvasmányainak – szentlecke, evangélium – könyve. (Forrás: *Magyar Katolikus Lexikon*)

A következő fejezet két oxfordi kódexet jár körül. Fábián Laura a *Secretum secretorum*ot, Nagy Lajos királytükkrét mutatja be: a példány alighanem a királyi könyvtár részét képezte; jelenleg az oxfordi Hertford College tulajdona. A *Képes Krónika* műhelyében készült, annak testvérkódexe e példány a középkorban igen népszerű 10. századi pszeudo-arisztotelészi műből; a tanulmány ismerteti a kézirat felépítését, kéziratcsoportját, provenienciáját, oxfordi *possessor*ának kilétét, lapszéli margináliáit, későbbi használatának nyomait és a *frontispicium* miniatúráját, melyen a lovagkirály látható, s mely a 14. századi kódexfestészet jelentős emléke. A kódex margináliáinak ez az első ismertetése, s a kódex eddig ismeretlen részeit a tanulmány függelékében találhatjuk meg (az MS Hertford College kézirat tartalma). A *Secretum secretorum* (pszeudo-)Arisztotelész levele Nagy Sándornak, s a helyes uralkodáshoz hasznos elméleti és gyakorlati tanácsokat tartalmaz: többek között a politikaelmélet, a fiziognómia, az asztrológia és az alkímia tárgykörében. A királytükörök két uralkodóideálja a kegyes és bölcs bíró, illetve a fegyveres lovag; a *Secretum secretorum* eszménye a hozzáértő kormányzás, mely szerint a hírnevet nem a harcban kell keresni. Küküllői János krónikája jól azonosítható szöveghelyeket idéz belőle (NB, *manicula*), azonban a kontextusból kiragadott citátum kiküszöböli a lovagi ideál és a mű ideális uralkodója közti különbséget, hogy a háborúellenes nézőpontú szöveget beilleszthesse harci sikereket pártoló előszavába.

A másik oxfordi kézitról Molnár Dávid tollából olvashatunk ismertetést, különös tekintettel a kolligátumra és annak paginációjára, mely segíti a szerzőattribúciót: Hunyadi Ferenc korábban ismeretlen orvosi munkája újdonságot jelent irodalmi életművéhez képest. A méltatlanul elfeledett 16. századi humanista járt, talán tanult is Angliában, s kézirat orvosi művét a bejegyzések alapján láthatólag olvasták és használták. Hétköznapi használatra szánt, válogatott receptgyűjtemény nyel állunk szemben, mely különféle betegségek tüneteit, diagnózisát és recepteket tartalmaz, különös tekintettel a láz eseteinek tipológiájára (*febris putrida*, *febris hectica* stb.), de az epilepsziát, a gutaütést, a bénulást, az örületet és a melankóliát is tárgyalja. Arra is fény derült, hogy Hunyadi Ferenc akár találkozhatott is a korabeli Anglia híres orvos-asztrológusaival (Richard Napier és Simon Forman); az ő kéziratgyűjteményeiken át vezethetett Hunyadi művének útja a mai Ashmolegyűjteményig. Fontos tanulsága a tanulmánynak, hogy a kézirat nyilvánosság jelentősége a nyomtatás korában is megmaradt – egy praktikus céllal írt receptes könyv nagy távolságra, egészen Angliáig eljutott, s bizonyíthatóan használták is.

A következő két tanulmány az egyetemek kulturális hatásainak két érdekes esetét mutatja be. Haraszti Szabó Péter írása azt az elképzelést kérdőjelezi meg számos huszita és antihuszita kézirat vizsgálata alapján, hogy a prágai egyetem, mely a huszita mozgalom kiindulópontja és „egyházának” kiindulópontja, megkerülhetetlen a mozgalom magyarországi elterjesztésében az egyetem diákjai révén. Kevés diák válhatott huszitává, s még kevesebb aktív terjesztővé hazatérte után. A huszita kéziratok igen vegyes műfajúak, jellemzően a hétköznapi életben használt, kisebb terjedelmű művek. *Possessor*aik nem feltétlenül egyetemi kötődésűek, de még a cseh közvetítés is csekélynek mondható: a magyar diákok, akik a 15. század elején tanultak a prágai egyetemen, egyáltalán nem vállaltak szerepet a huszitzmus magyarországi terjesztésében, s a szövegek nagy része el sem jutott Magyarországra. Az antihuszita kéziratok – teológiai traktátusok, polemikus

művek – sokkal szűkebb, értelmiségi olvasóközönségnek szóltak, a szerzők, a tulajdonosok és a műfaji sajátosságok is erről vallanak. Téves volna azt gondolnunk, hogy ezen írások az elharapódzott magyarországi eretnekségre reflektálnak: a magyar főpapok az 1430-as években látták először szükségesnek a fellépést ellene. Továbbá az antihuszita polémia központjai a régió belül Bécs és Krakkó voltak, e szövegek tehát nem a magyar viszonyokról szólnak. A Huszita Biblia fordítói, Tamás és Bálint papok pedig aligha lehetnek azonosak Pécsi Tamással és Újlaki Bálinttal, hiszen mintegy harminc éves hiátus áll fent e diákok tanulmányai és a huszitizmus szerémségi megjelenése között. Mindezek alapján a prágai egyetem szerepe a magyarországi huszitizmus megjelenésében csekélynek mondható.

Kelényi Borbála tanulmányában a krakkói magyar peregrinus diákok könyvhasználatát elemzi 1400-tól 1526-ig. A Jagelló Egyetem *artes* fakultásának tananyaga és tanrendje is rekonstruálható az egyetem diákjai későbbi életük során való könyvhasználatának nyomaiból arra vonatkozóan, hogy milyen szerzőktől, milyen témákban, mit és mennyi ideig tanultak. A szerző korábban már ismert adatokat is használ, forrásai közt megemlíti a *Bibliotheca Jagellonica* kéziratárának katalógusát és a *Bibliotheca Hungaricát*, majd ismerteti a kutatástörténeti előzményeket a tárgykörben. A könyvek birtokosai csoportosíthatók aszerint, hogy egyetemi tanulmányaik idején birtokoltak-e csak könyveket – egy-egy kötet *possessorai*, *scriptorok*, kompilátorok, kommentárirók, professzorok –, vagy tanulmányaik után is jutottak-e könyvekhez, akár pozíciójuknak köszönhetően, mint például Bakócz Tamás esztergomi érsek, vagy pedig saját műveik is vannak (például Temesvári Pelbárt). A tananyag modernizációját is tükrözik a vizsgált adatok: a humanizmus már igen korán, az 1430–1440-es években kimutatható Krakkóban, ahol antik auktorok is szerepeltek a tananyagban. A krakkói *artes* fakultás tananyaga Arisztotelész művein és azok kommentárjain alapult, de az 1449-es reformot követően a római klasszikusok fokozatosan felváltották, s a diákok korai és kortárs humanista művekkel is foglalkoztak. Jelen volt még a csillagászat és a földrajztudomány, de jogi vagy orvosi könyvek nem mutathatók ki magyarországi hallgatóknál, s teológiai témájuk is csak elvétve. Egyéb, tananyaghoz nem köthető könyvekről is árulkodnak a rektori akták például könyvlopási esetek kapcsán. Amint azt a tanulmányt követő részletes függelék is mutatja, a magyarországi diákok olvasmányai illeszkednek a tananyagba, és követik annak változásait.

A kötet a hagiográfia területéről is tartalmaz két tanulmányt. Uhrin Dorottya Alexandriai Szent Katalin megtérésének különböző késő középkori verzióit mutatja be egy ritka ikonográfiai megoldás értelmezésében egy magyarországi táblaképen. Tanulmányában arra is rámutat, hogy a művészettörténet és a hagiográfia tudományterületei szorosan összekapcsolódnak, s egy legendaváltozat elterjedtsége egy adott területen vizuális forrásokból is felderíthető. Főként magyarországi forrásokra koncentrált, de közép-európai kitekintéssel. Katalin megtérésének gazdag szöveg hagyományában Alfons Hilka három fő változatot különít el, ezek egyike az ún. „tükörverzió”, melyben a szent egy tükörbe tekintve és önmagát szemlélve eldönti, hogy csak olyanhoz megy hozzá, akivel szépségben, nemességben és okosságban egyenlő (Krisztusban találja meg ezt a személyt). A történet hazai ismertségéről művészettörténeti források számolnak be elsőként, megelőzve a szövegtanúkat. A megtérésjelenet tükörbe néző Szent Katalinjának szövegpárhuzama

egy másik legendaverzióban található meg három prágai kódexben; az egyik legendaszöveg a báti táblaképen látható jelenetet (Hilka felosztása szerint a 3. történetváltozat) ábrázolja.

A másik hagiográfiai írás Szent Jeromos legendáinak és kultuszának terjedését követi nyomon, melyet a *Vita et transitus Sancti Hieronymi* című mű útja alapján ír le Korondi Ágnes. Három levél gyűjtőcíme a mű, melyeket Szent Ágostonnak, Cremonai Eusebiusnak és Jeruzsálemi Cirillnek tulajdonítottak. A szövegek megérkezése Kelet-Közép-Európába jól dokumentálható, s fontos szerepet játszottak Szent Jeromos kultuszának 14–15. századi felívelésében; a tudós egyháztanító, aszkéta szerzetes képe kiegészült a csodatévő szentével, a *Vita et transitus* pedig együtt terjedt a kultusszal, s számos latin kézírata és népnyelvű fordítása mellett 57 ősnymtatvány-kiadása volt. A humanisták szemében Jeromos jámborsága és bölcsessége mellett a művelt nyelvtudós és filológus eszményét is megtestesítette. Szent Jeromos Dalmácia és Pannónia határán született, így helyi szentként különös tiszteletben részesült, és elterjedt róla az a szláv liturgikus nyelv támogatóinak stratégiáját alkotó tévhit, hogy szláv nyelvre fordította a Bibliát, emellett pedig a horvát klérus a szláv glagolita írást is tőle eredeztette. Jeromos szláv patrónusi státuszának köszönhető kultuszának kelet-közép-európai térhódítása. A *Vita* szövegekörnyezetei a szent tiszteletének különböző aspektusaira helyezik a hangsúlyt: a monasztikus irodalomban Jeromos jellemzően ideális szerzetesként, kolostoralapítóként és aszkétaként tűnik fel; a karthauziak számára például remeteként is példakép, erényei és csodái pedig *exemplumok* formájában váltak prédikációs segédletté.

A magyar középkor könyvkultúrájában megkerülhetetlenek a corvinák; a következő fejezet egy könyvtártörténeti, illetve egy kodikológiai tanulmányt foglal magában. Veszprémy Márton azt vizsgálta meg, helytálló-e az az elterjedt feltételezés, hogy Mátyás király kiemelten érdeklődött az asztrológia iránt, s könyvtárába csillagászati műveket gyűjtött. Ugyanakkor a mennyiségi összehasonlítások más korabeli könyvtárak állományelemzéseivel több módszertani nehézséget is rejtenek. A tetemes állománypusztulás mellett lehet-e reprezentatív a vizsgálat? Hol van az asztrológiai-csillagászati szakterület határa? A fő kérdések a következők: mit tartalmaz valójában egy asztrológiainak vélt könyv, ki a szerzője, és milyen ismeretekhez juttatja olvasóját, illetve: tükröz-e valós érdeklődést a mű birtoklása, és használatára van-e bizonyíték. A tanulmány röviden ismerteti a horoszkópkészítő asztrológia történetét a kezdetektől, majd rátér a hagyomány görög és latin ágra való kettéválására, s kifejti, hogy néhány olyan görög alaplőről nincs tudomásunk, melyek meglétét akár a humanista filológiai érdeklődés is indokolhatta volna. Ezután leírja a könyvtár csillagászati műveit, többek közt a nagy tekintélynek számító Regiomontanus *Almagest*-kivonatát és Johann Tolhopf *Stellarium*-át. A könyvtárban voltak továbbá asztrológiai célú csillagászati és matematikai művek, ám egyetlen Mátyáshoz köthető asztrológiai könyv sem maradt ránk. Ami a jóslatokat illeti, általában csak az aktuális politikai körülményekhez igazított „eredményt” közlik, a módszert nem. Összefoglalásképp elmondható tehát, hogy semmi sem utal az asztrológiai irodalom gyűjtésére; a meglévő művek többsége a szerző vagy a fordító ajánlása miatt került Mátyás könyvtárába. A korban szinte megkerülhetetlen, klasszikus arab asztrológiai munkák hiányoztak a gyűjteményből, és míg

Nyugat-Európában ezen művek már népnyelven is előfordultak, Magyarországon még latinul sem – mindez arra utal, hogy bár Mátyás használta az asztrológiát udvari reprezentáció és politikai tanácsadás céljából, könyvtára humanista könyvtár, és személyes asztrológiai érdeklődésről nem tanúskodik.

Zsupán Edina tanulmányában kiemeli a kodikológia interdiszciplináris jellegét: tartalmi, filológiai, liturgiátörténeti és művészettörténeti sajátosságok egyaránt szükségesek egy kódex leírásához, teljeskörű megismeréséhez. Jelen írásban a kötet fizikai adottságaiból következtet: lokalizál és datál. Az arany és ultramarinkék a középkori díszítőanyagok királynői; még azután is jelentős mértékű a felhasználásuk – reprezentációs céllal –, hogy a mű értékének megítélésében egyre nagyobb szerepet játszik a festő tehetsége. Az Österreichische Nationalbibliothek itt vizsgálta egyik corvinája heterogén stílusban illuminált, azonban címlapja kétségtelenül Budán készült, s az „első címerfestő” munkája, akinek magyarországi tevékenysége az 1480-as évekre tehető. A kódex készítésének rekonstruálásában meghatározó szerepet játszik a formák mellett az aranyozás, illetve az ultramarinkék megfigyelése; a kódexfestő műhely azonosítható a festék színárnyalata, felvitelének módja alapján, s ez elmondható az aranyozásról is, melynek módszere és textúrája is árulkodó, s olyan jellegzetes lehet, hogy csaknem attribúciós erővel bír.

A tanulmánykötet utolsó, leghosszabb fejezete az Egyetemi Könyvtár Cod. It. 3 jelzetű, olasz nyelvű kódexéről szóló tanulmányokat tartalmaz. Bibor Máté János a kódex kalandosnak mondható útját ismerteti, s magát a kódexet is részletesen leírja. Valószínű ugyan, de nem biztos, hogy a Budáról Konstantinápolyba vitt könyvek, köztük a tárgyalt kódex is, 1526 őszén kerültek az Oszmán Birodalom fővárosába. A corvinák tudományos feldolgozása már a 17. században kezdetét vette – ennek történetét is olvasója elé tárja a tanulmány –, azonban a 19. századig számottevő eredményt visszaszerzésükben nem sikerült elérni. 1877-ben a török szultán 35 kódexet ajándékozott az Egyetemi Könyvtárnak, arra azonban nincs bizonyíték, hogy ezen kódexek mindegyike járt volna Magyarországon 1877 előtt. Az első eredményeket a *Magyar Könyvszemle* 1877-ben, 3–4. összevont füzetében közölte; Ábel Jenő pedig arra a megállapításra jutott, hogy klasszikus antik szerzők művei aligha fognak előkerülni a nevezett könyvekből. A Cod. It. 3-ra a benne lévő egész oldalas rajz miatt figyeltek fel, de tartalmi és nyelvi szempontból még nem tanulmányozták; e hiányt pótolja *A könyv és olvasója* zárófejezete, melynek következő tanulmánya ugyanezen kézirat filológiai problémáira összpontosít.

Falvay Dávid bevezetesképp emlékeztet a magyar italianisztika nagy adósságára, a hazánkban őrzött olasz kódexek mellőzöttségére, feldolgozatlanságára, melyek ráadásul magyar vonatkozásokkal is bírnak. A szisztematikussá forrásfeltárás azonban elmaradt, s ezen kódexeknek hiányzott a modern, egységes kéziratleírása is; csupán egy-egy szöveg kéziratot hagyományra kapcsán kerültek elő. Az Egyetemi Könyvtár és Levéltár kéziratárában négy olasz kódex található, ezek egyike a nevezett Cod. Ital. 3 jelzetű példány, mely 14. századi pergamenkódex, és szövege egyelőre kiadatlan; kutatástörténete egészen 2017-ig a benne lévő tollrajzra összpontosult; Nello Bertolletti azonban részletes kodikológiai, filológiai, nyelvtörténeti elemzést készített róla. Egy antik latin szerzők morálfilozófiai műveiből összeállított, kompilátora által népnyelvre fordított és fordítói paratextusokkal ellátott mű legteljesebben fennmaradt változata található a budapesti kódexben.

Összeállítója egy mantovai jegyzővel, címzettje a város akkori urával azonosítható – az első lap súlyos sérüléseket szenvedett, s ez jelentős paleográfiai problémákat okozott, megnehezítve a kiolvasást. Megjegyzendő még, hogy a klasszikus szövegek kivonatolása még a 13. századi Itáliában is igen korainak számít.

A kódex azonban nemcsak tartalmi, hanem nyelvészeti érdekességeket is tartogat, ezeket Fridl Viktória tanulmányából ismerhetjük meg. A kézirat észak-olasz jellegzetességeket mutat; a mantovai dialektusra (*mantovano, volgar mantoan*) egy velencei réteg is rakódott, amint azt Bertoletti leírta; a szerző ezt egészíti ki további adalékokkal.

A kódex végén található rajzot Boreczky Anna ismertette. Justinianus oszlopra helyezett lovasszobrának rajza régóta ismert emléke a bizantinológiának, melyet több leírás is megörökített. Boreczky Anna a rajz hitelességét gondolja újra, összegzi az eddigi ismereteket és megfigyeli az ábrázolás ikonográfiáját, melyet történeti adatokkal és bejegyzésekkel vet egybe. A morálfilozófiai antológiát követő üres oldal *versóján* található rajz nem szerves része a kötetnek, az viszont kérdéses, hogy milyen a kódex eme egyetlen képének viszonya a bejegyzésekkel, a bennük említett humanistákkal, illetve a szoborról rendelkezésre álló írott forrásokkal: több eltérés is akad mind az egyes leírások, mind a rajz között. A szobor felirata ráadásul Theodosiusra utal – az ő szobrának felhasználásával alakították ki Justinianus emlékművét –, ez a felirat egy Firenzében őrzött kéziratban is megtalálható. A leírástoposzok és másutt fellelhető megfelelőik azt sugallják, hogy a rajz nem hiteles vizuális dokumentuma a szobornak, hanem a leírások alapján dokumentatív igénnyel készült fantázia-mű, érdekes dokumentuma a bizánci múlt humanista felfedezésének.

Összességében elmondható, hogy *A könyv és olvasója* hiánypótló, módszertanában újszerű, ám a kutatási előzményeket és hagyományokat szervesen folytató mű, amelyben a magyar középkori könyvkultúra iránt érdeklődők változatos témákban lelhetnek érdekes olvasnivalóra.

Farkas Flóra

